

В.В. Терлецький

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО ЯК ХУДОЖНИК

У статті досліджуються малярські замальовки О.П.Довженка, його наміри присвятити цьому виду мистецтва усе своє життя.

Ключові слова: Глухів, Житомирщина, Варвара Семенівна, Варшава, Берлін, Микола Глуценко, Харків, шаржі, карикатури, малюнки, портрети.

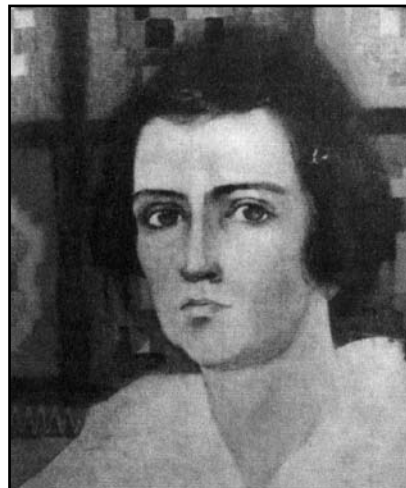
Багато хто, пишучи про Олександра Петровича Довженка (1894-1956), справедливо зазначає, що він був видатним художником-мислителем. Мається на увазі його художницький підхід, праця на тлі письменництва і, перш за все, кінорежисерства. Тут варто і доречно згадати вислів Чарльза Спенсера Чапліна: «Слов'яни в особі Довженка дали світові виняткового художника екрану – мислителя і поета».

Тема «Олександр Довженко як художник» чомусь залишалась поза увагою дослідників. У кожному з біографічних довідників «Митці України» (К., 1991), «Мистецтво України» (К., 1997) згадується лише по одному джерелу, у яких побіжно говориться про власне художні здібності письменника і кіномитця: у першому – загальна праця І. Корнієнка «Олександр Довженко» (1978), у другому (вже з вказівкою на художні твори митця) – книга Т. Дерев'яно, Є. Глушенко, А.Козачини та ін. «Олександр Довженко: Літопис життя, фільми, малюнки, задуми» (1994). Отож, маємо, по суті, більш-менш докладно описати доробок О.П. Довженка в царині художньо-малярської творчості.

Щезраннього дитинства вихідця із хліборобської родини старовинного повітового містечка Сосниці Чернігівської губернії притягувало до себе суто малярство. Що сприяло цьому? Напевно те, що його мати Одарка Єрмолаївна (за дівочих літ Некрасова, 1862-1948) була дочкою ткача-художника. І, маємо думати, надихали Сашка краси річки Десни, яку згодом він назвав «зачарованою».

В автобіографії Довженко зазначав: «В дитинстві у мене був певний нахил до споглядальності... Загалом мої мрії у виборі майбутньої професії літали у сфері архітектури, живопису» [1, 22]. І тут же продовжував: «В моєму дитинстві було вирішальним для характеру моєї творчості – це любов до природи, правильне відчуття краси природи. У нас була казкова сіножать на Десні. До самого кінця життя вона залишиться в моїй пам'яті як найкрасивіше місце на всій землі» [1, 21].

Восени 1911 р. Олександр Довженко вступив на навчання до Глухівського учительського інституту. Його майстерний погляд на оточуюче середовище бачиться, зокрема, в художницькому описі цього навчального закладу. У листі до глухівчанки, вчительки Ірини Андріївни Коваль він писав: «Учительский мой институт. Он стоит предо мною как живой, белый, чистый, со штамбовыми розами и

Малюнок «Портрет дружини О. Довженка», 20-ті роки ХХ ст.

посыпанными желтым песком дорожками сада» [2].

На початку червня 1914 р. Довженко одержав атестат про закінчення інституту. З низки предметів він мав оцінки «удовлетворительно» а з чистопису, креслення і малювання – «весьма удовлетворительные».

Цікаво: хто ж був тоді викладачем малювання? Певно, живописець, вихованець Санкт-Петербурзької Академії мистецтв, з 1891 р. – класний художник 3-го ступеня Василь Андрійович Мохов (1859-бл.1952), який викладав названі дисципліни з 1897-го по 1924 р. В усякому разі, не вихованець московського Строганівського училища, «ученый рисовальщик», батько відомого композитора Ю.О. Шапоріна Олександр Павлович, який викладав чистопис, креслення і малювання в Глухівському учительському інституті з 1880 р. й помер в 1897-му.

1 липня 1914 р. О.П. Довженко був зарахований учителем вищепочаткових училищ на Житомирщині (Кутузовське, 2-е Житомирське). Читаємо в його автобіографії щодо занять того часу: «Відмовився від запропонованої посади інспектора, «мотивуючи... своєю молодістю і потай мріючи вчитися» А пізніше доповнював: «Я не мав права на вступ до університету. В той час я мріяв стати художником, а малював дома і брав приватні уроки малювання, мріючи коли-небудь потрапити в Академію художеств вільним слухачем» [1, 14].

На початку 1917-го року Довженко одружився з Варварою Семенівною Криловою, також учителькою 2-го Житомирського вищепочаткового училища. До нашого часу дійшов малюнок Довженка «Портрет дружини» (20-ті роки), а також світлина колективу учителів Житомирського училища, на якому бачимо і Олександра Петровича, і Варвару Крилову (Довженко).

Після важкої і невдалої операції у Житомирі, пролежавши більше місяця у лікарні, він заліковувався у рідній Сосниці, виношував намір все ж отримати вищу освіту.

З 29 квітня до 14-го грудня 1918 р. Олександр

Петрович навчався в Академії мистецтв (Київ), та невдовзі покинув її. «Так мені всього хотілося, – писав він в автобіографії, – і так з мене тоді нічого не вийшло» [1, 25-26]. З червня 1920 р. він працював у Києві секретарем губернського відділу народної освіти, завідував відділом мистецтв.

1 жовтня 1921 р. в Житомирі Варвара Семенівна звільнилася з роботи, бо мала виїхати з Олександром Довженком до Варшави. Звідти він часто в службових справах їздив до Німеччини, а 31 липня 1922 р. надіслав із Берліна заяву до ЦК КП(б)У, у якій просив залишити його в Німеччині на один рік з метою вивчити графіку, композицію, різьбу по металу, журнальну ілюстрацію з тим, щоб бути для Українкорисним працівником. І отримав на це дозвіл із Харкова, тодішньої столиці України.

У вересні того року Довженко вступив для навчання живопису до Берлінського приватного художнього училища професора Е. Геккеля. Влітку 1923 р. митець повернувся із-за кордону до Харкова і на початку серпня влаштувався на посаду художника-ілюстратора в редакцію республіканської газети «Вісті ВУЦВК».

«На сторінках «Вістей», – згадував Микола Бажан, – чи не щодня почали з'являтися дотепні й гострі карикатури, підписані ім'ям «Сашко». Сашко стає улюбленцем читацької маси, проводирем українських карикатуристів» [3, 78]. Під його рукою народжуються карикатури, дружні шаржі, малюнки, портрети як художника-ілюстратора по 1926 рік. Цьому, безперечно, сприяло навчання в Німеччині у згаданого професора Е. Геккеля, стипендія з Наркомосу, яку надали йому в розмірі 40 доларів на місяць, а також знайомство у Берліні у 1922 р. з художником Миколою Глущенком, який студіював класиків живопису в місцевій академічній вищій школі. Вони заприятелювали, часто зустрічалися. М. Глушенко тоді написав портрет Довженка: «Пальто з піднятим угору коміром драпірується широкими складками, і у всій зовнішності молодій людини багато природної витонченості. Дуже гарна голова – вміло побудована, широко й точно написана, й особливо обличчя, суто «довженківський» вираз напруженої самозаглибленості» [4, 10].

У Харкові співробітництво Довженка в газеті «Вісті» розпочалося після того, як член ЦК, поет Василь Блакитний (1894-1925) побачив його малюнки. Василь Михайлович навіть надав Довженкові, тоді бездомному, канапу для ночівлі у своєму кабінеті. Тут слід навести декілька рядків розповіді про Василя Еллана-Блакитного (справжнє прізвище – Елланський) з літературознавчих пошуків автора статті...

У «Сіверянському літописі» (1995, № 6) в статті «Злам Еллана-Блакитного» Володимир Бойко писав: «1905 року Василь з матю, Галиною Василівною, переїжджає до Чернігова; виїздили у села Козел чи

Тулиголова Глухівського повіту до відомої української родини Модзалевських (до бабусі Василя)».

Автор прикро помилився. У с. Тулиголове на Глухівщині мешкала не «невідомо родина Модзалевських», а Мозолевські. Мати поета була в заміжжі за священником м. Чернігова. А з селищем Козел (нині Михайло-Коцюбинським) на Чернігівщині походив колега Елланського по службі, священник Євграф Вікторович Мозолевський. Отож, напевно, матір'ю дружини Елланського була жителька с. Тулиголове, бабуся Василя Елланського (Блакитного). Е.В. Мозолевський мав (за переказами його нащадків) 12 дітей, серед яких був, зокрема, Віктор. Відшукалися дані про Івана Вікторовича Мозолевського, який народився в с. Тулиголове Глухівського повіту 1 квітня 1862 р. в сім'ї священника. Він навчався в Глухівській гімназії, в 1880 р. закінчив у Києві відому колегію Павла Галагана, потім у Санкт-Петербурзькій військово-медичній академії отримав вищу освіту [5, 386].

Василя Еллана-Блакитного, як гадаємо, єднала з Глухівщиною увага до нього з боку Василя Баєва, активного члена Глухівської літературної федерації «Вперед». Хіба не про це говорить стаття «Шляхи розвитку української пролетарської літератури» з описом творчого доробку Еллана в місцевій газеті «Червоне село» (1929 р.) під криптонімом «В. Б.», тобто «В(асиль) Б(асок)»? [6, 31].

Не можемо не прислухатися до рядків Р. Соболева, автора книги «Олександр Довженко», яка вийшла в серії «Жизнь в искусстве»: «Возможно, Довженко, и стал бы большим художником. Специалисты высоко оценивают его сохранившиеся рисунки. В конце концов он был невероятно талантлив в любом деле, за которое брался, даже если это дело было ему и незнакомо, – парадоксально, но факт... Все же живопись жила в его памяти, как живет память о первой любви» [7, 31].

«Пам'ять про першу любов»... 1925 року трагічний випадок і шкідливе лікування від туберкульозу зробили Варвару Крилову (Довженко) інвалідом. Вона по щирості душі не могла стати тягарем на шляху Довженка. І поклала на папір такі рядки: «Дорогий, рідний, коханий мій! Я прощаюсь із тобою. Я від тебе їду назавжди. Розумію все-все. Перш за все – те, що жити разом ми не можемо. Ти ідеш у велике мистецтво. Ти віддаєш йому всього себе... Не тривожся за мене, коханий мій. Залишаю тебе свідомо. Не хочу, щоб моя недуга травмувала твою душу. Бо ти повинен творити, працювати по-справжньому.

Я буду жити з тобою до останнього подиху, у споминах, думках і снах. І буду спостерігати за твоєю красивою ходою. Вірю і знаю, що ти створиш багато прекрасного, доброго, вічного...

Прощай. Хай іде до тебе добро і щастя від Землі, від Неба, від Води!

Твоя навіки Варвара Довженко» [8].

Цей, по-суті, заповіт – «працювати по-справжньому» – Довженко виконував як на сторінках «Вістей ВУЦВК», так і надалі упродовж усього свого життя.

Вражає кількість і актуальність його праць, розміщених у газеті. Назвемо хоча б деякі з карикатур, надрукованих у 1923 р.: «Лицар на роздоріжжі», «Святе мистецтво», «Думки американського дяді», «Крокодиліачі сльози», «Останні часи», «Махно на волі», «Христос рождається, славіте...», «Хліборобська культура». Слід згадати і малюнки «Ждемо», «Не буде так!», «Ще один виклик», «Ножиці» та шарж «Верхівець без голови».

Наступного 1924 р. з'являються карикатури «Володар світу», «Ну й лусне...», «Новий «спецгаманець», «Політика миру», «Оце пісня гарна, нова, починайте її знову», «Наш проект», «Друг друга обнімаєм... І возопієм», «Тайна міністерського архіву», «Скажена худобина», «Після нафтової операції», «У сусіда хата біла».

Виступав Довженко у «Вістях ВУЦВК» включно по червень 1926 р. Подібні праці з'являлися також у газетах «Коммунист», «Література, наука, мистецтво», «Селянська правда». Зрозуміло, що Довженко був сином країни, очевидцем подій того періоду. Отож, спрямованість його праць несла в собі загальнополітичні, державницькі і особисті погляди.

Про працю на цьому відрізку часу О. Довженко пізніше напише: «Я заробляв собі на життя ілюстраціями, а в вільний час навчався живопису. Я ще не був тоді хорошим художником, мені було дуже важко вчитися самому, та в мене була віра в свої здібності, глибока впевненість, що роки через десять-п'ятнадцять упертої роботи я «вироблюю» на хорошого художника» [1, 26].

У тодішній столиці України – Харкові – навколо редакцій «Вістей» і «Селянська правда» згуртувався український літературний світ; діяли письменницькі об'єднання «Гарт», «Плуг». Знайомство з майстрами друкованого слова викликало появу дружніх шаржів О. Довженка на багатьох з них – Володимира Сосюру, Павла Тичину, Олександра Копиленка, Сергія Пилипенка, Валер'яна Поліщука, а також на актора і режисера Гната Юру, ученого і письменника Агатангела Кримського. Особливо зійшовся Олександр Довженко з Остапом Вишнею. На сторінках «Селянської правди» (1924, 11 травня, № 52) було надруковано три дружні шаржі на свого приятеля з текстами самого художника: «Оце такий Остап Вишня, як ви про нього думаєте»; «Оце такий, як він думає писати фейлетон»; «Оце такий, як у гості йде». Коли вийшла друком книжка Остапа Вишні «Літературні усмішки», то в ній читачі побачили ілюстрації «Сашка» – дотепні шаржі на відомих діячів літературно-мистецького кола.

Остап Вишня не міг не відгукнутися на роботи Довженка: «Хто ж не знає його знаменитих шаржів, його до корчів смішних карикатур?» [9, 59].

Того ж 1924 р., як і «Літературні усмішки», побачив світ альманах «Плуг», ілюстрований серією дотепних дружніх шаржів Довженка під усталеним підписом «Сашко». Петро Панч назвав їх як такі, що «вражають глибокою характеристикою». У «Вістях ВУЦВК» (1924, № 141) Довженко вмістив портрет Т.Г. Шевченка.

Відомо, що в газеті «Література, наука, мистецтво» (1923, № 6) було надруковано автошарж художника «Сашка» – Довженка. Микола Бажан так сповістив про це: «Він змалював і самого себе, відбивши і задержуватість, і внутрішню гордливість своєї художницької темпераментної натури, яка не давала йому й миті супокою, звертаючи його інтерес і кидаючи його енергію мало не до всіх галузей мистецької творчості, зв'язуючи його зі всіма осідками тодішнього культурного життя молодой української радянської столиці» [3, 78].

Національний педагогічний університет у Глухові нині носить ім'я Олександра Довженка. Гадаємо, що має з'явитися перед будівлями вищого навчального закладу пам'ятник славетному кінорежисеру, письменнику, а в університетському музеї (чи то окремому, присвяченому вихованцю Глухівського учительського інституту О.П. Довженку) розмістяться експозиції про його життєво-творчий шлях.

Посилання

1. Автобіографія. 1939. Довженко Олександр. Твори у п'яти томах. – Т.1. – К.: «Дніпро», 1964 – С. 20-31.
2. Довженко О. Лист до І.Коваль, 1949, до З.Х. – Архів Сосницького меморіального музею; Куценко М.В. Сторінки життя творчості О.П.Довженка. – К.: «Дніпро», 1975 – С. 14.
3. Бажан М. Довженко Олександр / М.Бажан // Путі людей. – К.: «Дніпро», 1969. – С.78-93.
4. Павленко В. Ліричний щоденник Миколи Глуценка / В.Павленко. – К.: «Україна», 1972. – С. 10-26.
5. Смольницька М. Колегія Павла Галагана в національно-культурному житті України (1871-1920 рр.) / М.Смольницька – К., 2007. – 386 с.
6. Терлецький В. Поети Глухівщини 1920-1930 років / В.Терлецький // Альманах «Українська хвиля»: Вип. 3 – Шостка, 2009. – С. 26-34.
7. Соболев Р. Олександр Довженко / Р. Соболев. – М.: «Искусство», 1980. – 304 с.
8. Гурець М. Велично-трагічне кохання / М. Гурець // Неделя. – № 18/369. – 6 травня – 2006.
9. Вишня О. Полум'яне життя / Остап Вишня // Спогади про Олександра Довженка. – К.: «Дніпро», 1973. – 59 с.

Терлецький В.В. Олександр Довженко как художник

В статье исследуются живописные зарисовки А.П. Довженко, его намерения посвятить этому виду искусства всю свою жизнь.

Ключевые слова: Глухов, Житомирщина, Варвара Семеновна, Варшава, Берлин, Николай Глуценко, Харьков, шаржи, карикатуры, рисунки, портреты.

Terletsy V.V. Oleksandr Dovzhenko as a painter

The article researches drawings of O.P. Dovzhenko, his intentions to devote to this kind of art all his life.

Key words: Hlukhiv, Zhytomyrshchyna, Varvara Semenivna, Warsaw, Berlin, Mykola Hlushchenko, Kharkiv, caricatures, drawings, portraits.

26.03.2012 р.